

Як бачимо, коло інтересів Франка-мовознавця і коло тих лінгвістичних питань, яким він у своїх наукових працях дав належне висвітлення і яким забезпечив наукову розробку, дуже широке.

Українська мова як явище духовного життя народу була для нього об'єктом вивчення окремих елементів її структури, ключем для пізнання історії краю, першоелементом художньої творчості. [...]

Грінченко Б. Галицькі вірші / Б. Грінченко // Зоря. – 1891. – № 18.

Франко І. Твори : В 20-ти т. / І. Франко. – К., 1955-1956.

Франко І. Шість листів галицьких старорусів / І. Франко // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 48. – Кн. 4.

Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко; редкол.: Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наук. думка, 1976–1986.

Франко З. Т. Іван Франко про мову Т. Шевченка / З.Т. Франко // Мовознавство. – 1962. – Т. 17. – С. 92-100.

REFERENCES

Hrinchenko, B. (1891). Halyts'ki virshi. *Zoria*. (18). (in Ukrainian)

Franko, I. (1955-1956). *Tvory* : V 20-ty t. Kyiv. (in Ukrainian)

Franko, I. (1902). Shist' lystiv halyts'kykh starorusiv In: *Zap. Nauk. t-va im. T. H. Shevchenka*. Vol. 48. Kn. 4. L'viv. (in Ukrainian)

Franko, I. (1976-1986). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: *Nauk. dumka*. (in Ukrainian)

Franko, Z. T. (1962). *Ivan Franko pro movu T. Shevchenka. Movoznavstvo*. Vol. 17, pp. 92-100. (in Ukrainian)

УДК 81'38

Зеновія Франко

ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ЕКСПРЕСІЇ У МОВІ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА¹

[...] Літературна й мовна творчість І. Франка була відображенням потреб часу, життя й прагнень, з якими український народ виходив на арену світової історії.

¹ Уривки зі статті З.Т. Франко, надрукованої в журналі «Українська мова і література в школі» (1979. – № 12. – С. 19-25).

[...] Зважаючи на потреби культурного розвитку української нації, І. Франко вдався до різних сфер духовних інтересів і до різних ділянок літературного й наукового життя. Цим зумовлювалися всеосяжність структурно-експресивних засобів його мови, багатство лексики його творів.

У кожному з функціональних стилів (а його мовною діяльністю охоплені художній, публіцистичний, науковий та епістолярний стилі) І. Франко виявив себе творцем, новатором, удосконалювачем і видатним майстром.

Найбільш чітко і рельєфно індивідуальна мовотворчість письменника виявилась у художній літературі, в якій сфокусувались його психологія та свідомість у контексті епохи й те магічне таїнство слова, закодоване в його поетичному феномені, яке не піддається словесно-виражальному аналізу, і та динаміка думки, яку усвідомлюємо в доступних членуванню художньо-експресивних компонентах.

В еволюції пошуків і в реєстрі знахідок «нового слова» для «нового життя» у мовній творчості поета помітні три хронологічно нецілісні, але тематично спаяні фази, що відповідають трьом джерелам його поезики. Такими були: фольклорне, розмовне й книжне.

Фольклорне джерело найбільше дало про себе знати в його ранніх поетичних творах, але приховано, через більш чи менш відчутні ремінісценції, пролягло через усі ті твори, де ліризм став експресивною домінантою розповіді. Любов до народної пісні принесла йому перше естетичне усвідомлення дійсності й перше усвідомлення буття свого народу в його соціальному переломленні протягом століть. Сонетом «Народна пісня» починається літературний шлях поета, на якому народна пісня виступає апофеозом прекрасного, інтимно-близького, «красою єдиною», «серця вірадою», уособленням родової спадкоємності: «з хати вітця, як єдинеє віно, к тобі любов у життя я приніс». Вона животворна сила, за словами поета, «криниця, що із стін могили... журчить» і символ невмирущості народу – «струї живої рух не кінчиться й не спить».

[...] Народнорозмовне джерело в опрацьованій літературній формі заявляє про себе досить яскраво в тих творах, де експресивним ключем є епічний плин розповіді. Розмовні,

прозаїчні за своєю смисловою природою вислови майже не застосовуються в тропях, хоч у структури художніх фігур входять. Їх експресивна функція – забезпечити «якірність», чи «заземленість», поетичного мовлення і створити в читача ілюзію певної співучасті в змальовуваних подіях.

[...] Щоб розмовну мову підняти до рангу поетичної, нехай і нетропеїчної, потрібні додаткові фактори експресивної індукції. Такими є: символізація соціально значущих слів і виразів, ампліфікація звичайних, навіть побутових виразів, відполірованість ритміки й строфіки вірша. І. Франко як поет, що випробував свої сили в різних жанрах та різновидах поезії, і як теоретик літератури, автор праці «Із секретів поетичної творчості», інтуїтивно відчував і добре знав це. Тому він широко використовував ці прийоми поетизації розмовної мови. Але разом з тим, спираючись на досвід Шевченка, Пушкіна, Некрасова і таких західноєвропейських поетів, як Поль Верлен, Артур Рембо і Еміль Верхарн, утвердив і свою практику естетизації в поезії розмовної мови.

[...] Поряд з фольклорним та розмовним чи не найсильнішим витоким пробивається у мовотворчості Франка і літературно-книжне джерело. Чимало його поетичних творів були наслідком наукових студій над пам'ятками стародавнього письменства, європейського фольклору та індіаністики і зазнали впливу поезики давніх літератур (цикли віршів «Легенди», «Притчі», «Паранетікон», «На старі теми», «Із книги Кааф»), Характерною їх рисою є включення в мовнопоетичну тканину творів суспільних суджень, філософських узагальнень, народних сентенцій, розшифрування епіграфів і використання їх як своєрідної інтродукції для розвитку теми.

Вірші «Паранетікону» і «Притч» будуються здебільшого на таких самих принципах, що й приказка. Суть твору викладається в двох компонентах: у повчальному афоризмі і в дидактичній моралі. Друга частина розвивається в оповідь, тобто в самостійний сюжет, що ілюструє першу. В основу сюжетів притч і віршів моралізаторського характеру лягли, приміром, такі приповідки, як «Хто з усіма добрим хоче быть, той швидко втрапить добрий путь»; «Розумна порада добра і

з простих уст», або сентенції, що спираються на досвід: «Друга пізнаєш тільки в біді»; «Жіноча краса небезпечна зброя, проти якої не захищає ні меч, ні мудрість, ні старший вік». В окремих віршах на «старі теми» книжна ідіома, яка дається епіграфом, розгортається І. Франком у плані прямого її заперечення. Так, епіграф «блажен муж иже не идет на совѣт нечестивых» тлумачиться поетом цілком протилежно вже в перших рядках: «Блажен муж, що йде на суд неправих і там за правду голос подає».

Для іносмислової інтерпретації стародавньої мудрості І. Франко використовує не лише прийом заміни ствердження на заперечення чи навпаки, а й прийом внутрішньої антитези. [...]

У ряді творів, що своїми мотивами сягають літературно-книжного джерела, використані східні приказки, алегорії, порівняння. Такими є: «цідять муху, щоб ковтнути верблюда», «льву такають, а гримають ослові».

Чимало образів та алегорій, реалій та атрибутів узяті І. Франком з біблійного письменства і з західноєвропейських літератур. Наприклад, алегорії *дзвонів* як уособлення спонтанних звуків, що визначають мінорний стан людини, *наука із снуванням сітей* як символу людського життя, використані ним у поемі «Іван Вишенський»; зіставлення антиподних, експресивно дисонансних дій: бенкету і похорону в поемі «Похорон», образи Каїна в поемі «Смерть Каїна» і Мойсея в однойменній поемі, Генріха в поемі «Бідний Генріх». Усі вони пропущені крізь призму сучасності, через свідомість і мовну естетику поета, художньо переосмислені, живуть у поетичній мовотворчості Франка новим життям.

[...] У художньо-прозовій і драматургічній мовній практиці І. Франко як письменник, що дав почин робітничій тематиці, виявився новатором насамперед у тому, що ввів у літературний обіг виробничу лексику, тобто назви знарядь та приміщень і найменування процесів праці ремісників різних фахів і робітників нафтової промисловості, наприклад: *нафтярня, підойма, вінкель, кельня, цезезина, кібель, крутити корбу, шукати жилу*. Він використав різні шари професійної лексики та розмовні вирази з мовлення всіх соціальних категорій населення, причому використав для типізації партій

персонажів і як елемент авторської оповіді, зробивши їх тим самим і компонентом художньої мови, наприклад: *шліфувана сталь, паралелограм сил, геліотрон, парцеляція* і латинські: *testimonium paupertatis* (свідчення убозтва) і багато інших. Він удосконалив і такі широко вживані в українській класичній прозі композиційні деталі, як портрети, пейзажі, екстер'єри та інтер'єри, внутрішні монологи, психологічні екскурси, ретроспекції, внісши в них і ракурси сприймання самих героїв з їх соціально зумовленим мовленням.

У використанні різноманітних словесно-виражальних засобів І. Франко був не однаковий від твору до твору на одній синхронній стадії, не кажучи вже про діахронію. Добір їх зумовлювався темою, жанром і в основному експресивною тональністю твору. Проте при всьому її стильовому розмаїтті є в ній і спільні риси, такі, як конкретність мови, тобто адекватність мовлення дійових осіб об'єктивному мовленню соціальних верств; природність, тобто вживання тільки наявних у мовній дійсності конструкцій граматичних і стилістичних без штучного, надуманого новотворення; стислість інформації і динамізм розповіді; повна підпорядкованість усіх деталей сюжетним перипетіям та експресивній тональності; інтелектуалізм висловлення, тобто висока культура авторського мовлення і, нарешті, гармонійна співрозмірність, чи дозування, розумового і почуттєвого в авторській оповіді й у мові персонажів. Це ті риси, які відповідали мовно-стильовому реалізму його художньої прози і драматургії.

[...] Його стильова палітра перебувала в процесі постійного оновлення. Від традиційно романтичної манери живописання «Петріїв і Довбушуків» він уже на перших етапах оригінальної художньої прози прийшов до соціально-побутової манери в новелі «Лесишина челядь» і через натуралізм оповідання «На дні» до соціально-критичної, об'єктивної манери в повістях та оповіданнях бориславського циклу, яка в автобіографічних творах, а також у його драмах має ще й сильний психологічний, емоційний струмінь. Дальшим етапом стильотворчої еволюції письменника був соціально загострений психологізм розповіді в повістях «Лель і Полель» та «Перехресні стежки». Цей психологізм виливається досить прозорими імпресіоністичними мазками в оповіданнях «Сойчине крило», «Дріада», «На лоні природи».

Кожна з тих манер, які реалізував письменник у своїх прозових полотнах, сприяла активізації тих чи інших словесно-виражальних засобів і організації структурних елементів для забезпечення відповідної експресивної тональності розповіді. [...]

УДК 81'38

Віталій Русанівський

СТОРИНКА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ¹

[Мова Івана Франка]. З одного боку, це феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан.

У «Мойсеї» реалізується та лексика, яка визначає сенс буття, у цьому разі існування в світі певного народу. Звідси лексика оптимізму й песимізму: *ідея, спокій, мандрівка життя, будущина, гордощі духа, сушіння, зневіра, час простору й межі*. Дуже широко вживаються абстрактні слова: *бажання, вірність, воля, власть, забаг, зрада, захист, надія, покірність, підмога, презирство, перемога, свобода, честь, шана* і под. Абстрактні слова природно влітаються у метафори: І на крилах думок і журби Поза гори літає [Франко 1976, 5: 216], кайдани кувать Нашій честі і волі (230); Серце його розмовля і кричить до Єгови (249).

Оскільки в «Мойсеї» інтерпретується біблійний сюжет, І. Франко інколи вдається й до церковнослов'янзмів, напр.: *всує, на прю, преподобниця, чадо, враг*.

Незважаючи на те що тема «Мойсея» філософсько-драматична, побутових слів тут не бракує, як і в «Марії» Т. Шевченка: *збанок, криниця, шкiряний мішок, ягниця, будякова паша, кропива-жеруха, бугай* та ін. Галицизмів у поемі майже немає, якщо не брати до уваги поодиноких слів типу *не годний* або форм на зразок *збувавсь*. Вплив діалектної стихії найбільше відчувається в наголошуванні: *упаде, на тобі, мiргали, яркі, пропаде, повiдиря* та ін.

¹ Уривки з праці В. М. Русанівського «Історія української літературної мови» (Русанівський В. М. Історія української літературної мови: Підручник. – К.: АртЕК, 2001. – С. 268-270).